

Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış

Tuğba UYAR SUIÇMEZ*
Halit SUIÇMEZ**

Özet

Bu yazıda, 2020 yılında ülkemizde ve dünyada yaşanan korona salgınının insan hayatına etkileri üzerine bazı soruların ortaya atılması ve bu soruların ekonomi ve psikoloji açısından ele alınması amaçlanmıştır. Öncelikle COVID-19 salgınının başlangıç bilgisi paylaşılmış, ardından sorular üzerinden ilerlenmiştir. Homo economicus insan modelinin güncel pandemi döneminde sınanması ve konuya getirilen yeni bakış açıları iki farklı disiplinin arasında kurulan bir köprüde işbirliği ile ele alınmıştır. Genel bir literatür bilgisi dahilinde sorular tartışılmış ve gelecek çalışmalar için önermeler ile çalışma sonlandırılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: İktisat, Psikoloji, Pandemi, Koronavirüs ve Homoeconomicus

A Joint Evaluation on the Corona Pandemic and Human Types from Economics and Psychology Perspectives

Abstract

*In this article, it is aimed to ask some questions about the effects of coronavirus pandemic which emerged on 2020 in worldwide, on human lives and address those questions from both economic and psychological perspectives. First, the starting information of the mentioned epidemic was shared, then the questions were proceeded. The testing of the Homo economicus * human model in the current pandemic period and the new perspectives brought to the subject are discussed in cooperation on a conjoined manner of two different disciplines. The questions were discussed within the scope of general literature knowledge and the study was concluded with suggestions for future studies.*

Keywords: Economics, Psychology, Pandemic, Coronavirus, Homoeconomicus

* Dr., Gazi Üniversitesi Sağlık, Araştırma ve Uygulama Merkezi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara, ORCID: 0000-0001-8977-6785, t.uuarsuicmez@gmail.com

** Dr., İktisatçı-Yazar, ORCID: 0000-0002-5930-2084, drhsuicmez@yahoo.com

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca kriz durumları hem tüm düzeni alt üst edebilmekte hem de bir biçimde insanlığı farklı sorular sormaya, bunlara yanıtlar aramaya ve yeni bilgilere ulaşmaya yöneltmektedir. Ulaşılan bu yeni bilgiler de aslında insanlığın gelişimi için yeni dönemeçler tanımlamaktadır. Şuan tüm dünyanın mücadele ettiği salgın durumu da benzer bir kriz durumunu oluşturmuştur. Salgınla birlikte dünya ekonomisinde üretim, tüketim, dağılım, istihdam, üretkenlik ve gelir büyük ölçüde azalmış, her ülkede insan ölümleri artmış, hastanelerde tedavi hizmetleri çoğunlukla aksamış ve dünya, başta sağlık olmak üzere, hayatın hemen her alanında büyük şoklar yaşamış ve yaşamaktadır. Bu süreçte tıp bilimi başta olmak üzere pek çok bilim dalı yeni sorular sormakta ve yeni kilometre taşı oluşturabilecek bilgileri keşfetmektedir. Bazen ise daha önceden edinilmiş bilgilerin test edilmesi, bu kriz ortamında geçerliliğin yeniden tartışmaya sunulması bilimler için geliştirici olabilmektedir. Bu çalışmada incelenen homoeconomicus modelinin pandemi döneminde işlerliği üzerine yöneltilen sorular da bu temel üzerinde şekillendirilmiştir.

Pandemi döneminde pek çok farklı alanda bu sürece özgü değişiklikler, yenilikler ve benzeri konularda pek çok araştırma yayınlanmıştır. Bu makalede de iktisat ve psikoloji alanlarının ortak köprüsünden güncel duruma ve homoeconomicus modeline dair genel bir bakışın sunulması hedeflenmektedir. Konu oldukça yeni, kapsamlı ve çok bilinmezli olduğundan üzerinde henüz bilimsel düzeyde ekonomi-politik ve psikolojik araştırmalar yapılmamıştır.

Hem psikoloji hem de iktisat literatüründe pek çok kez incelenmiş ve geçerliliği test edilmiş olan homoeconomicus modeli, her iki alan için de önem arz etmektedir. Psikolojinin insanın doğasını anlama ve davranış, düşünce süreçlerini ve tutumlarını anlamlandırma amacı, iktisadın (özellikle davranışsal iktisadın) insan davranışlarını tahmin etme ve bu tahminleri ekonomik modeller üretmede kullanma amacı,

homoeconomicus modelini her iki bilim içinde ortak ve önemli kılmaktadır. Öte yandan, bu çalışmada öne sürülen düşüncelerin, yapılan saptamaların, ortaya konulan soru ve sorunlar ve sağlanan bulguların, başta salgın sürecinin yöneticileri olmak üzere karar alıcılar ile sektör temsilcilerine, insan davranışlarının ekonomik ve psikolojik temellerini anlamaya çalışan sorumlulara yeni tartışma alanları açması umulmaktadır.

Bu makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde salgına, sürecin ilerleyişine ve tarihteki salgınlar ve etkilerine dair genel bilgiler yer alacaktır. İkinci bölüm kendi içinde ayrılarak çalışmanın sorularını ifade etmektedir. Bu aşamada homoeconomicus modeli ve bu modelin salgın gibi kriz durumundaki geçerliliğine dair sorular ve salgının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri literatür bilgisi dahilinde iktisat bilimi çerçevesinden ele alınacaktır. Bunun yanında küreselleşme ve neoliberalizmin etkileri ile sürdürülebilir kalkınma konularının bugünkü sorunlar açısından bir makro portresi çizilecektir. Ek olarak salgının ekonomiye verdiği tahribatı azaltmaya yönelik bazı makro ve vergisel önlemlerle, devletçi yaklaşımlar dile getirilecektir. Son olarak ise iktisada paralel bir bakış psikoloji çerçevesinden sunulmaya çalışılacak ve çıkarımlar ele alınacaktır. Üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise iki farklı bilimin ortak köprüsünden homoeconomicus modelinin gelişimine dair bir bakış sunulacak ve çıkarımlar gelecek çalışmalara ışık tutacak şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

2. Salgın ve Tarihçe Bilgisi

Haber ajanslarına Aralık ayı 2019 sonlarında, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde bir deniz ürünleri pazarında, nedeni bilinmeyen çok sayıda pnömoni hastasının olduğu bildirilmiştir (TÜBA, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ilk olarak 12 Ocak 2020'de bu şikâyetlerin sebebinin yeni tip bir koronavirüs olduğunu açıklamış ve ilk olarak 2019-nCoV olarak, ardından 11 Şubat 2020'de bu yeni virüs SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır. Hastalık Çin'den sonra başta Asya bölgesi ülkeleri

olmak üzere kısa sürede birçok ülkeye yayılarak tüm dünyayı etkileyen uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. Sonuç olarak 30 Ocak 2020 tarihinde DSÖ, bu hastalığı uluslararası halk sağlığı sorunu kabul ederek salgın ilan etmiştir (TÜBA, 2020).

Bahsi geçen salgın bu çalışmada, Türk medyasında da kullanılan isimlendirme olan “COVID-19” olarak anılacaktır. COVID-19 insanlık tarihindeki büyük salgınlardan biri olarak tarihçemizde yerini almıştır. Tarihteki salgınlara kısaca göz atacak olursak; veba ve türleri, çiçek hastalığı, sarıhumma, kolera, HIV, grip ve türleri gibi çeşitli hastalıklar her seferinde 100 bin ile 56 milyon arasında insanın ölümüne yol açmıştır (LePan, 2020). Örneğin, Çin ve Orta Asya’dan başlayan Veba, 1347 yılında Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne sebep olmuştur. Avrupa, Avrasya ve Kuzey Amerika kıtalarında tam rakam bilinmemekle birlikte 1300’lerde İtalya’da yaşanan Kara Veba (Black Death) yüzünden 75 ile 125 milyon kişinin hayatını kaybettiği öne sürülmüştür (TÜBA, 2020). Geçen yüzyılda (1918-1920) görülen İspanyol Gribi (*Spanish Flu*) başka bir örnektir ve yaklaşık yarım milyar insanı enfekte etmiş ve 50 milyona yakın insan bu salgın sebebiyle hayatını kaybetmiştir (LePan, 2020). Salgınların toplumlar üzerinde sağlık açısından da farklı pek çok etkileri olmuştur. Örneğin, veba salgını sonuçları ve etkileriyle Avrupa’nın en büyük salgını olarak kabul edilmekte hatta sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri sebebiyle Avrupa’da feodalizmin çökmesinde temel etken olarak değerlendirilmektedir (TÜBA, 2020). Türkiye’de de bazı yazarlar, büyük veba salgınının, Osmanlı’nın kuruluşundan Batının oluşumuna kadar önemli bir etken olarak işlediğini öne sürmektedir (Küçük, 2016: 252-253).

3. İktisat ve Psikoloji Açısından Yöneltilen Sorular

Yaşanmakta olan salgının dünyada ve Türkiye’de çok önemli etkilerinin olacağı öne sürülmektedir. Bu salgının Türkiye ekonomisi üzerinde de çok yönlü etkiler yarattığı gözlenmiştir. Taymaz (2020), COVID-19 tedbirleri sonucu, küresel

düzeyde bir ekonomik krizin giderek artacağı, pek çok ekonomik faaliyetin aniden daralacağı ve tedarik zincirlerinin kopacağı öngörülerini ortaya koymuştur. Üretim, tüketim, gelir ve istihdamda düşmelerin olacağı, işsizliğin ise yüzde 28’e yükselebileceği öngörülmektedir (Taymaz, 2020). Güncel gelişmeler göz önüne alındığında, salgının ekonomide, üretim ve istihdamda azalma, gelirlerde düşme ve işsizlikte artış yaratacağı açıktır. Voyvoda ve Yeldan (2020) salgının Türkiye ekonomisi üzerine beklenen etkilerini ve bu etkilere karşı geliştirilebilecek olası kamu politika alternatiflerini incelemeyi amaçlayan bir çalışma yürütmüşlerdir. ODTÜ ve Bilkent Üniversitesi öğretim üyeleri Ebru¹ Voyvoda ve Erinç Yeldan’ın (2020) genel denge analizi yöntemiyle Türkiye’de gerçekleştirdikleri araştırma da benzer öngörülerde bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları aşağıda verilmiştir.

“...Model sonuçları salgının ekonomik maliyetlerini gayri safi yurtiçi hasılda %26.7 ve toplam işgücü istihdamında da %22.8’lik bir kayıp olarak vermektedir. İşsizlik oranında beklenen artış, %14 düzeyinden, %33’e yükselmekte, işsiz sayısının da 4.7 milyon kişiden, 11.7 milyona artması beklenmektedir. İstihdamdaki bu gerilemeye koşut olarak hane halkı harcanabilir gelirlerinin de 2019’a görece olarak %46 düşeceği tahmin edilmektedir.”

Söz konusu çalışmanın bulgularından biri de, sağlık hizmetleri hariç, diğer tüm sektörlerde çok önemli oranlarda istihdam kayıplarının yaşandığı hakkında olmuştur (a.g.e. s,14). Araştırmacılar, talep, üretim, istihdam, üretkenlik ve finansal

¹Homo Economicus. Ekonomik insan, Latince’dir, sadece ekonomik çıkarlarına göre davranan insanı dile getirir (Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, 1976). Kavramı karşılayan farklı kelime grupları olmasına karşın yazıda homo economicus şeklinde ifade edilecektir.

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

sermaye üzerine olan etkileri de şu şekilde vurgulamaktadırlar;

“...Covid-19 krizinin ekonomiye olan etkileri yukarıda da vurgulandığı üzere, (i) yurtiçi ve yurt dışı talep daralması; (ii) sosyal izolasyona bağlı kapanma; dolayısıyla, üretim ve istihdam kaybı ve (mevcut veriler altında henüz tam olarak ölçülemezlikle birlikte) salgının yol açtığı işgücü üretkenliği kayıpları ve (iii) yurtdışı finansal sermaye girişlerinin durması ve çıkışların artması kanalları üzerinden, topyekûn ve eşanlı olarak hissedilmektedir. Yani salgın sürecinde yalnızca sağlık hizmetleri sektörünün reel üretiminde ve istihdamında artış olacağı, onun dışındaki tüm sektörlerin hem reel üretimlerinde hem de istihdamlarında ciddi düşüşler yaşanacağı öngörülmektedir.

Yapılan bir diğer çalışmada, (Adıgüzel, 2020) 2020 Mart ayının ortalarından itibaren salgının Türkiye Ekonomisine birçok yönden büyük olumsuz etkilerinin olduğu ve olmaya devam edeceği öne sürülmüştür. Krizin yoğun hissedildiği 2020 Nisan ayında sanayi kapasite kullanım oranının yüzde 61,6 düzeyine indiği, sanayi üretiminin de yüzde 31,4 oranında düştüğü belirlenmiştir. 2020 yılı sonunda ekonomik büyümenin yüzde -5 civarında olacağı öngörülmektedir. Bu olgunun da milli gelirden yaklaşık olarak 400-450 milyar TL’lik bir azalmaya denk düşeceği ileri sürülmektedir (Adıgüzel, s;217). Yukarıda kaynağı verilen çalışmada, COVID-19 krizinin Türkiye ekonomisinde, üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve borç yükünü olumsuz etkileyerek durgunluğa yol açacağı saptanmıştır. Salgının devam etmesi halinde elbette bu zararların giderek artacağı ve

ekonomideki durgunluk boyutunun da derinleşebileceği de öne sürülebilir.

Dünya küresel anlamda 40 yıldır, neoliberal özelleştirmeci, piyasa merkezli, karlılık esaslı, kalkınmayı ve insanı dışlayıcı iktisat politikalarınınca yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Bu yönetimin güncel salgın süreciyle ilişkisine dair, Saad-Filho (2020) “...Neoliberalizm altında kolektivitinin yok edilmesinin pandeminin etkisini daha da artırdığına şüphe yoktur...” sözüyle çarpıcı noktaya dikkat çekmektedir. Ülkelerin büyüme ve kalkınma politikalarında özel karlılık uğruna insanı, yeşili, çevreyi, ormanı, hava ve suyu tahrip eden, bozan, yok edici politika ve uygulamalar görülmekte, sonuçta iklim değişmekte, ormanlar hızlıca yok olmakta ve sürdürülemez bir yaşam ortaya çıkmaktadır. Ormanlar azaldıkça yaşam alanı yok olan vahşi hayvanlarla daha çok karşılaşılacağı gerçeği de virüsün hayvandan insana geçişine dair yeni risklerden bahsetmektedir. Ormansızlaştırma, biyolojik çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği nedeniyle yeni salgınlarla karşılaşma olasılıklarından söz edilmektedir (Giraud, 2020).

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980’lerden beri ülkelerin büyüme modelleri de eleştirilmeye ve alternatif modeller üzerinde durulmaya başlanmıştır. “Her ne pahasına büyüme” ve karlılık uygulamaları insan ve çevre sağlığı açısından sürdürülemezlik tartışmalarına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler 2015 yılında 2030 gündemini belirlemiş ve 2016 yılından itibaren de belirlenen hedeflere ulaşılması için bazı zorunluluklar getirmiştir. 2015’te belirlenen 17 hedef içinde ağırlık “sürdürülebilir eğitime” verilmişti, oysa şimdi tüm dünyada halk sağlığı konusu bir numaralı mesele haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler’in 2030 sürdürülebilirlik hedefleri içinde “halk sağlığının” birinci sıraya çıkarılması ve acil bir hedef olarak duyurulması gerekliliği pek çok bilim insanı tarafından dile getirilmiştir (Global Compact Türkiye, 2020).

Salgın sürecince özellikle en büyük sanayileşmiş ülkelerdeki sağlık sistemlerinin yeterince

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

işlemediği ve çok büyük can kayıplarının olduğu görülmüştür. Bu ülkelerde neoliberal özelleştirmeci sağlık politikalarının çok büyük yetersizlikler içinde kaldığı ve kamucu-devletçi uygulamalara geri dönülmesi gerektiği de güncel olarak ifade edilmektedir. Peki, ama böylesine küresel bir kriz durumunun ülke bazında, yine bireyseli denebilecek politikalarla çözümlenmesi mümkün olabilir mi; yoksa küresel düzeyde yaşanan bu krizden ülkeler ortaklaşa bir devlet politikasıyla mı çıkabilirler? Tüm dünyadan elde edilen sonuçlar ve acı bilançolar, insanlığın bu krizden ancak dayanışma ile bilimsel ortaklıklar kurarak, veri ve bilgi paylaşımıyla kurtulabileceğini öğretmektedir. Saad-Filho'nun (2020) ifadesi ile Covid-19 salgını “*dayanışma, sanayi politikası ve devlet kapasitesi olmadan sağlık politikası yapılamayacağını göstermiştir...*”.

Dünyaca ünlü Stiglitz ve Picketty gibi ekonomistler de dayanışma ve işbirliklerinin yanı sıra devletlerin halkçı ve kamucu uygulamalarına kaynak olması açısından “servet vergisi” alınmasını da önermektedirler (Cumhuriyet, 2020). Ekonomik önlemler içinde “servet vergisi” getirilmesi ve bunun da önerildiği gibi ülkelerde daha halkçı ve toplumsal bir sağlık sistemi için harcanması çok mantıklı olacaktır. Çünkü bir yandan, bu salgın süresinde küresel anlamda iş yapan bilişim şirketlerinin karlarının olağanüstü düzeyde arttığına ilişkin tezler öne sürülmeye başlanmıştır. Başta bu şirketler olmak üzere en üstteki yüzde 1’lik kesimlerin kurumsal ve gelir vergileri arttırılarak toplumsal düzeyde kamuya kaynak aktarımı oldukça mantıklı görünmektedir.

Konuya psikoloji perspektifinden bakıldığında da benzerlikleri ile paralel ancak yeni bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu noktaya kadar ifade edilen tüm bu öneriler ve söylemler göz önüne alındığında, salgın sürecinde gözlenen insan davranışları eski bir tartışmayı da yeniden gündeme getirmektedir. Bu salgın sürecinin pek çok açıdan tüm dünya toplumlarına etkileri olmuştur. Ancak gözlenen insan davranışları pek çok noktada birbirinden farklılaşmaktadır. Bu

farklılıklar, kültür, toplum, meslek ve benzeri pek çok değişken üzerinden gözlemlenebilmektedir. İnsan davranışlarındaki bu çeşitlilik ve bu davranışların ön görülmesi hem psikolojinin hem de iktisadın çalışma alanına girmektedir. Örneğin bazı toplumlarda insanlar salgına karşı getirilen önlem ve yasaklara harfiyen uymakta, bazı kültürlerde ise söz konusu önlemlere karşı protestolar yapılmaktadır. Bazı toplumlarda ise hem salgın hastalık hem de önleyici yasaklar yok sayılmakta ve insanlar günlük alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Aynı toplum içinde ve aynı toplumsal dönemde, hem; kişisel çıkarlarını hiçe sayarak fedakârca çalışan insanlar, hem de en küçük konuda bile bencilce davranıp sadece kendini düşünenler olabilmektedir. Bu iki tip insan arasında her iki davranıştan da farklı dozlarda bileşim gösteren karmaşık yapıda insanlar da olabilmektedir. Örneğin pandemi sürecinde; yaşını, hastalıklarını ve geride bırakabileceklerini göz ardı etme tercihinde bulunarak, canla başla çalışan doktor da, ev ev gece yarısına kadar kargo dağıtan kargocu da, evine bu süreçte çeşit çeşit makyaj malzemeleri ve teknoloji ürünleri sipariş eden, sıkıldığı gerekçesiyle alışveriş merkezine gitme arzusunu dile getiren insan da aynı kültürde, aynı toplulukta yaşamaktadır.

İnsanların bu tip davranışlarını tahmin etmek için işlevsel olarak kullanılan homo economicus modeli, bu aşamada oldukça zorlanmaktadır. Bu noktada bu modelin genel tanımından biraz uzaklaşıp, Foucault’un (2008) 1978-1979 yıllarında üniversitede verdiği *Biyopolitiğin Doğuşu* dersindeki, homo economicus tanımına bakacak olursak yeni bir bakış açısı elde edilebilmektedir. Foucault homo economicus’un sadece değiş tokuş sistemi içerisindeki bir tüketici ve bir taraf olarak algılanmasını, modelin açığı olarak yorumlamaktadır. Bunun yerine homo economicusu bir girişimci olarak kurgulamakta ve bu şekilde, kendi adına girişimlerde bulunan bu insan modelinin tüm toplumun gelişimine katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Öte yandan bu insan modelinde insanın kendi hazzını üretme amacıyla hareket ettiğini de tekrar dile getirmiştir

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

(Foucault, 2008). COVID-19 pandemisi sürecinde de başka kriz durumlarında da inanları homoeconomicus olmaya ve daha benmerkezci davranmaya iten en temel duygu aslında panik olduğu bilinmektedir (Drury, Reicher & Stott,2020). Kolektif bir paniğin aslında tüm süreci yönetmeyi daha da güçleştirebileceği ve bu yüzden en az virüs kadar hızlı yayılabilen bir panik halinden kaçınmak gerektiği dile getirilmiştir (Peckham, 2020). Araştırmacılar, COVID-19’un pek çok kriz durumu gibi kısa süreli olmaması ve daha küresel bir etkiye sahip olması sebebiyle yarattığı paniğin daha büyük olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak bu süreğen panik halinin de insanları daha bencil düşünen ve kendi çıkarına hareket eden bir yapıya yönelttiğini belirtmişlerdir (Drury, Reicher & Stott,2020).

Evrimsel psikoloji, insanoğlunun tercihlerini açıklayan teorileri oluştururken tarihsel bir evrimi de açıklamaktadır. Başlangıçta daha kendine dönük “bencil” olarak değerlendirilen insanoğlu, tarihsel süreçteki değişimleri ile birlikte, eşini ve türünü devam ettiren bireyleri korumaya yönelen, ötekini odağa alan bir canlı şeklinde açıklanmaya başlanmıştır (Hamilton, 1964). Stroebe ve Frey (1980) psikolojik insan ve iktisadi insanın birbirinden çok da uzakta olmadığını, sadece psikolojik insanın, iktisadi insanda varsayıldığı gibi tamamen dışsal faktörlerin etkisiyle hareket etmediğini iddia etmiştir. Bu sebeple sadece çevresel faktörleri incelemek yerine, insanın çevresindeki faktörleri nasıl algıladığını da inceleyip, hesaba katarak yine insan davranışlarını tahmin etmek için aynı modelin kullanılabilir olduğu öne sürülmüştür (Stroebe ve Frey, 1980). Bu açıdan, belki de bencillikten öteki odağında hareket etmeye yönelen insan aslında kendi hazzının girişimcisi de olan insandır yine; ancak bizim baktığımız pencere psikoloji biliminin katkısıyla birlikte genişlemiştir. Tüm bu karakterleri, sabit, değişmez bir insan doğası anlayışı kapsamında, tek tip bir “homo economicus” teorisiyle açıklamak tarihsel ve toplumsal yapıyı hiç anlamamak demektir.

Evrimsel Psikoloji’deki insan anlayışı iktisat teorisinde de karşılık bulmuştur.

Güncel teorilerde insanın homo economicus özelliği giderek “homo sapiens” insan anlayışına evrilmiştir. Temel neoklasik iktisat teorisi, insanı “homo economicus” olarak tanımlar ve “kişisel faydasını maksimize etmeye çalışan varlık” diye açıklamaktadır. Takip eden teoriler “homomoralis” ya da “homo sapiens” modern insan kavramları ile açıklamalar sunmuştur (Aktipis & Kurzban, 2004). Türkiye’de bazı araştırmalarda da “İslami insan” kavramı ile açıklamalar getirildiği de görülmüştür (Dilek, Küçük & Özdirek, 2017). Daha yakın zamanda davranışsal iktisatçılar Homo anomalous isimli yeni bir tür ortaya attılar ve bu tür birçok açıdan Homo economicus’tan ayrılmaktadır. Son dönemde ise disiplinler arası bir bilim insanı grubu tarafından yepyeni bir tür keşfedilmiştir. Bu yeni türe, bu grubun üyesi ve konuda çalışan yazar; Joseph Henrich, “Homo bioculturus” demektedir (Wilson & Henrich, 2017).

Adam Smith (1776), *Milletlerin Zenginliği* isimli kitabında, insanların kendi çıkarını esas almasıyla toplumsal çıkarın da sağlanacağını öne sürmüştür. Ancak bu durum kriz dönemlerinde mümkün gözükmemektedir. Krizin aşılması için, bu dönemlerde ötekini düşünen, altruistik (fedakâr) bireylere gereksinim artmaktadır. Ekonomist Saad –Filho da (2020), yaşanan bu salgından; “*dayanışma, sanayi ve kamu politikaları ile çıkarılabileceğini*” önerirken, aslında insanların liberalizmin benimsetmeye çalıştığı “homo economicus” karakterinde olmayıp, “*toplumsal bir canlı*” olduklarına vurgu yapmakta ve çözümün de bu anlayışta yattığını ifade etmektedir.

4. Çıkarımlar

Bu çalışmada COVID-19 salgını, sürecin ilerleyişi, tarihteki salgınlar ve etkilerine dair bilgiler verilmiş, bu temel bilgiler üzerine homoeconomicus modelinin kriz durumundaki geçerliliği iki farklı disiplinin ortak bakış açısıyla yöneltilen sorular ve çıkarımlar ile ele alınmıştır. Bu bölümde ise iki farklı bilimin ortak

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

köprüsünden homoeconomicus modelinin gelişimine dair bir bakış sunulacak ve çıkarımlar gelecek çalışmalara ışık tutacak şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

Son noktada Saad-Filho (2020) gibi pek çok araştırmacının da değindiği dayanışma ortaklaşma gibi kavramların önemini yoğun şekilde vurgulandığı görülmektedir. Bu durumda da bireyci düşünüp davrananlar ile alturistik davranan insanların, toplumun ilerlemesinde nerede ve ne şekilde ortak bir paydaya varabilecekleri sorusu zihinlerde belirlemektedir. Şayet bir denge ya da uzlaşma noktası mevcut ise, sistemin unsurları o noktaya kadar bu yükü taşımaya muktedir midir?

Salgın hastalıklar halen, gelişen tüm teknolojiye rağmen ve küreselleşmenin de destekleyici etkisi ile insanoğlunun en çaresiz kaldığı alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde pek çok

farklı alana etki eden durumlar da farklı bilimsel bakış açılarıyla incelenmeye değer konular olarak görülmektedir. Bu yazıda, psikoloji ve ekonomi açısından, genel bir çerçeveden güncel salgın konusu hakkında sorulabilecek bazı sorular ele alınmaya çalışılmıştır. Dünya çapında yaşanan korona salgını üzerine ekonomi ve psikoloji cephesinden sorulacak sorular elbette bunlarla sınırlı olamaz. Ülkelerin politik iktisat gelişmeleri ve insanlığın hem bireysel hem de toplumsal davranış özellikleri daha derinden gözlemlendikçe, yeni sorular ve olası çözüm önerilerinin ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 191-221.

Aktipis, C. A., & Kurzban, R. O. (2004). Is homo economicus extinct? Vernon Smith, Daniel Kahneman and the evolutionary perspective. In Kopple, R., Birner, J. & Kurrild-Klitgaard, P. Editor (Eds.), *Advances in Austrian Economics* (135-154). Oxford, UK: Elsevier.

COVID-19 Salgını, Türkiye ekonomisine etkileri ve politika alternatifleri: Kamu hizmetlerine erişimi korumak önemli. (2020, Haziran). *Birgün*. Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/covid-19-salgini-turkiye-ekonomisine-etkileri-ve-politika-alternatifleri-kamu-hizmetlerine-erisimi-korumak-onemli-304538>.

Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R. (2017). Homo economicus mu? İslami insan mı?

Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(4), 635-641.

Drury, J., Reicher, S. & Stott, C. (2020). COVID-19 in context: Why do people die in emergencies* It's probably not because of collective psychology. *British Journal of Social Psychology*, 59, 686-693. doi: 10.1111/bjso.12393.

Dünyaca ünlü ekonomistler uyardı: Servet vergisi olmadan çıkış zor. (2020, Haziran). *Cumhuriyet*. Erişim adresi <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya-aca-unlu-ekonomistler-uyardi-servet-vergisi-olmadan-cikis-zor-1746071>.

Foucault, M., Davidson, A. I., & Burchell, G. (2008). *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Springer.

Giraud, G. (Chief Economist and Executive Director). (2020). Gaël Giraud: Will COVID lead to authoritarianism? [audio post].

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

- https://www.ineteconomics.org/perspective/s/podcast/gael_giraud.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behavior, I & II. *Journal of Theoretical Biology*, , 1-52.
- Hançerlioğlu, O. (1976). Ekonomi Sözlüğü. İkinci basım. Remzi Kitabevi: İstanbul
- Henrich, J. (2017). The secret of our success: How culture is driving human evolution, domesticating our species, and making us smarter. Princeton University Press.
- Küçük, Y. (2016). Tenkit: materyalist gözlerimle yazarlarımız (2.baskı). Tekin Yayınevi.
- LePan, N. (2020). Visualizing the History of Pandemics. Erişim adresi <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>
- Peckham, R. (2020). Robert Peckham: The covid-19 outbreak has shown we need strategies to manage panic during epidemics (21 Şubat 2020). Erişim adresi <https://blogs.bmj.com/bmj/2020/02/21/robert-peckham-covid-19-outbreak-need-strategies-manage-panic-epidemics/>.
- Saad-Filho, A. (2020). From COVID-19 to the end of Neoliberalism. *Critical Psychology*, 46(4-5), 477-485. <http://doi.org/10.1177/0896920520929966>
- Smith, A. (2011). Uluların zenginliği. Ankara: Palme. (Eserin orijinali 1776 yılında yayınlanmıştır.)
- Stroebe, W., & Frey, B. S. (1980). In defense of economic man: Towards an integration of economics and psychology. *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 116(2), 119-148.
- Sürdürülebilir kalkınma hedefleri. (t.y.). Global Compact Türkiye web sayfası içinde. Erişim adresi <https://www.globalcompactturkiye.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari> erişim tarihi
- Taymaz, E. (2020, 8 Nisan). Covid-19 tedbirlerinin Türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri. Erişim adresi <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri>.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (17 Nisan 2020). COVID-19 pandemi değerlendirme raporu. Rapor No:34. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Voyvoda, E. & Yeldan E. (2020, Mayıs). *COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi* (Proje No. 120K541). TÜBİTAK, 1001- Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı, Erişim adresi https://yeldan.files.wordpress.com/2020/05/covid_v2_31mayis.pdf.
- Wilson, D. S., & Henrich, J. Bilim insanları, iktisatçıların bulamadığı şeyi keşfetti. (28 Temmuz 2017). *Medyascope*. Çeviri: İlker Kocael. Özgün kaynak: <https://economics.com/scientists-discover-what-economists-never-found-humans/> Erişim adresi <http://medyascope.tv/2017/07/28/bilim-insalari-iktisatcilarin-bulamadigiP-seyi-kesfetti-insanlar/>.